

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

I

İZMİR - 1983

HZ. ÖMER'İN HAYBER VE ÇEVRESİ İLE NECRAN'DAN GAYR-İ MÜSLİMLERİ ÇIKARMASI

Doç. Dr. Mustafa FAYDA

Devrindeki fetihler sonucu ele geçen savaş esirlerini «zimmi» sayarak kendilerine «hür» insan muamelesi uygulayan ve dolayısıyla onlardan c i z y e , topraklarından da h a r a c alan Hz. Ömer, hicretin 20. yılında (M. 641)¹, kendileriyle daha Hz. Peygamber zamanında anlaşma yapılmış olan Hayber ve çevresindeki Yahudilerle Necranlı Hıristiyanları, yerlerinden çıkarmıştır. Kaynaklar, Hz. Ömer'in böyle bir karara varmasının çeşitli sebeplerini bildirmektedir. Bu sebepleri biz, iki ana bölüme ayırabiliriz. Birinci bölümde yer alan rivayetlerde, Hayber ve çevresindeki Yahudilerle Necran Hıristiyanlarının durumları ayrı ayrı ele alınmış ve bu iki bölgedeki gayr-i müslimlerin yerlerinden çıkarılışları farklı sebeplere bağlanmıştır. Bu bölümdeki rivayetlerde, Hıristiyanların Necran'dan çıkarılışları, bu bölgeye has sebepler gösterilmek suretiyle açıklanırken, Hayber ve çevresi için de tamamen başka sebepler gösterilmiştir. İkinci bölümdeki rivayetlerde ise bu iki bölgedeki gayr-i müslimlerin yerlerinden çıkarılmaları, bir tek ve aynı sebebe bağlanmak suretiyle izah edilmeye çalışılmıştır. Buna göre Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'in bir hadisine dayanarak, bu iki ayrı bölgedeki gayr-i müslimleri yerlerinden çıkartmış olduğu ileri sürülmektedir.

---

(1) Seyf'in bir rivayetine göre Hz. Ömer, halife olur olmaz Necranlıları yerlerinden çıkarmıştır. (et - Taberî, I. 2162, 2165); el - Vâkıdî ise, Hz. Ömer'in bu icraatının, bizim de benimsediğimiz şekilde, 20/641 yılında olduğunu söyler. (et - Taberî, I. 2595 (T. IV. 178), De Goeje neşri, Türkçe tercüme: Zâkîr Kâdiri Ugan - Ahmet Temir, Ankara - İstanbul 1954 - 58; İbnu'l - Esir, el - Kâmil fi't - Târih, II. 569, Beyrut 1965-66). Diğer rivayetlerde genel olarak, Hayber ve Necran halklarının durumunun, Hz. Ömer'in Hilâfetinin ilk yıllarında, eskisi gibi devam ettiği, daha sonra bunların çıkarıldıkları tarih verilmeksizin izah edilmekte olduğunu görüyoruz. Bu husus bize, el - Vâkıdî'nin verdiği tarihin benimsen-

Hayber ve çevresiyle Necran'daki gayr-i müslimlerin yerlerinden çıkarılışını, ayrı ayrı ele alıp önce her bölgenin özel durumunu belirlemeye, bu arada rivayetlerin verdiği haberlere bağlı kalarak bu çıkarılma işinin nasıl gerçekleştiğini göstermeye çalışacağız.

Hayber ve Çevresindeki Yahudilerin Suriye Taraflarına Sürülmesi

Hız. Ömer, Hayber, Vâdi'l - Kurâ² ve Fedek'te yaşayan Yahudileri, Suriye taraflarına, Teyma, Ezriatu's - Şam ve Erihâ'ya çıkarmıştır³. Hız. Peygamber'in Hayber fethinden sonra uygulamaya başladığı «zirâî ortakçılık» ın feshedilmesi demek olan böyle bir gelişmenin nereden ileri geldiği hakkında, kaynaklar, politik, ekonomik ve çevre sağlığıyla ilgili üç ayrı sebep zikretmektedirler. Bunların içinde en önemli ve ağırlık kazanan politik gelişmeyi sona bırakarak, önce diğer iki sebep üzerinde durmak istiyoruz.

El - Belâzuri'nin naklettiğine göre Hız. Ömer, Hayberliler arasında veba salgını başgösterdiği için bunları yerlerinden çıkarmıştır. Diğer kaynaklarda yer almayan bu haberin, tek başına, Yahudilerin yurtlarından çıkarılması için bir gerekçe olduğunu düşünmek oldukça zordur. Ancak, diğer sebeplerle birlikte, bu hastalığın yayılmasının yarattığı endişe, belki başka bir unsur o-

---

mesini telkin etmektedir. Olayların gelişmesi de, bu 20/64 yılının kabul edilmesini gerektirmektedir. Ayrıca, bu iki bölgedeki gayr-i müslimlerin aynı yıl çıkarıldıklarında da bir ifade birliği, kaynakların rivayetlerinden anlaşılmaktadır.

- (2) Bazı rivayetlerde, Vâdi'l-Kurâ'daki Yahudilerin sürülmedikleri nakledilmektedir. Buna göre, bu bölge Hicaz hududu dışında olduğu için bu sürgün içine alınmamıştır. Ancak diğer kaynaklar, bu hususu tasrih etmedikleri gibi, bu haberi bildiren el - Belâzuri, aynı yerde bunların da sürüldüklerini kaydetmektedir. Fütûhu'l - Buldan, 39 (T. I, 59), Kahire 1956; Türkçe tercüme: Z.K. Ugan, İst. 1955-56; İbnu'l - Esir, III, 222; Ebu Davud, Sünen, II, 29, Mısır 1280.
- (3) Suriye taraflarında yer alan bu topraklarda Yahudilerin oturduğunu tahmin etmek zor değildir. Teyma'nın Yahudilerle meskûn olduğunu biliyoruz (İbn Sa'd, I, 279, Beyrut baskısı). Diğer bölgeler için bkz. Yâkut, Mu'cem, I, 130-1, 165, Beyrut baskısı. Hız. Ömer'in Teyma Yahudilerini de çıkardığına dair bir rivayet varsa da bunun doğru olma-

olarak düşünölmüş olabilir. Nitekim el - Belâzuri, veba salgınına işaret ettikten hemen sonra, onların Müslümanlara kötü muamele yaptıklarını da sözlerine ilave etmektedir⁴.

İbn Sa'd ve el-Belâzuri'nin aynı râviden naklettikleri bir diğeri haberde ise, Hz. Ömer'in Yahudileri yerlerinden çıkarması tamamen ekonomik bir sebebe bağlanmaktadır. İbn Sa'd'ın verdiği ibareye göre Hz. Ömer, «...Müslümanların elindeki işçi (ummâl)⁵ sayısının çoğalması ve toprak işlerinde kuvvetlenmeleri üzerine, Yahudileri Şam'a sürmüştür...» Bilindiği üzere Hz. Peygamber, Yahudilerin toprakları işlemeyi daha iyi bildiklerini söylemelerinden sonra ve bilhassa, yukarıdaki haberin râvisinin ısrarla belirttiği gibi, Müslümanlar yeterli insan gücüne sahip olmadıklarından dolayı, Hayber ve çevresindeki ziraî ortaklık karşılığında yerlerinde bırakmıştı. Buna göre Hz. Ömer'in yeterli insan gücüne ve ekonomik imkâna sahip olunmasından sonra, Yahudileri yurtlarından çıkarmış olduğu anlaşılmaktadır⁶.

Kaynaklarda, üzerinde çok durulan bir suikast olayı, Hayber ve çevresindeki Yahudilerin durumunu yeniden gündeme

---

ması gerekir (el - Belâzuri, 40 (T. I,60). Hz. Ömer'in Yahudileri bu bölgelere sürdüğü hk. bkz. Buhâri, VII, 163, Tecrid-i Sarih Ter., Ahmet Naim - Kâmil Miras, Ankara 1957-72; Muslim, V, 68; Mehmed Sofuoğlu ter, İst., 1967-70; İbn. Sa'd, III, 283. Hz. Ömer'in Teyma ve Yemen'deki Yahudileri çıkarmadığı hk. bkz. Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 390 İst., 1966-69; ayrıca bkz. Abdurrezzak, Musannaf, VI. 55, Beyrut, 1970-72

(4) el - Belâzuri, 25 (T. I, 40-1). Suriye'deki Amvas veba salgınıyla, sözü edilen bu salgının bir ilgisinin bulunup bulunmadığı hakkında kaynağımız bir şey söylememektedir. Ancak Amvas salgını 18. yılda vuku bulmuştur; Hayberlilerin çıkarılışını ise h. 20. yılda kabul etmekteyiz. Amvas salgını için bkz. el - Belâzuri, 165-7 (T. I, 223-6); İbn Kuteybe, el-Maârif, 601, kahire 1960; İbn A'sem el - Küfi, Kitabu'l - Futûh, I, 310 vd. Haydarâbâd, 1968-69; et - Taberi, I, 2511-6 (T. IV, 90-5).

(5) Aynı haberi el - Belâzuri, «işçi» kelimesi yerine «mal» şeklinde naklederek, «Müslümanların elindeki mal çoğalınca» diye yazmaktadır.

(6) İbn. Sa'd, II, 114; el-Belâzuri, 28 (T. I, 45); Fattal, Le Statut Légal des Non - musulmans en Pays d'İslâm, Beyrut 1958, 91, burada yazar, bu insan gücünün, fetihlerden sonra ele geçen binlerce köle sayesinde elde edildiğine işaret etmektedir; ayr. bkz. Caetani, İslâm Tarihi, Hüseyin Cahid ter. İst. 1924-27, V, 118-9.

getirmiştir. Hz. Ömer'in oğlu Abdullah, beraberinde ez - Zübeyr b. el-Avvam, el-Mikdad b. Amr ve Sa'id b. Zeyd b. Ömer b. Nufeyl olduğu halde, hurmalık ve bahçelerinin durumunu gözden geçirmek üzere Hayber'e gitmiştir⁷. Geceleyin Abdullah b. Ömer uyurken, kendisini evin damından aşağıya atmışlar ve onun iki elinin kırılmasına sebep olmuşlardır. Bu olay üzerine Hz. Ömer, Medine'de sahabî'yi toplayarak şu sözleriyle Yahudilerin durumunu ve verdiği kararı açıklamıştır: «Biz, Hayberlilerle, dilediğimiz vakit onları çıkarmak üzere anlaşmıştık⁸. Daha önce Ensardan birine tecavüz ettikleri gibi şimdi de Abdullah b. Ömer'e saldırdılar. Orada, onlardan başka bize düşman kesilen bir kimse tanımıyoruz. Kimin Hayber'de malı⁹ varsa alsın. Zira ben, Yahudileri oradan ihraç ediyorum.»

Hz. Ömer'in bu konuşmasında yer alan ve daha önce öldürüldüğü belirtilen sahâbî, Muzahhir b. Rafi'dir. Şam'dan çalışmak üzere getirdiği on hıristiyan işçiyi Hayber'de Yahudiler tahrik ederek, bu sahâbînin öldürülmesini sağlamışlardır¹⁰

(7) Bu olay, Hayber topraklarının belirli hisseler halinde sahâbiye dağıtılmış olduğunu gösterir.

(8) Bazı kaynaklarda bu cümle, «Allah'ın istediği sürece sizi burada bırakırız» şeklindedir. Meselâ bkz. Buhârî, 140; buradaki metinde bir kelime yanlış olarak basılmıştır; «Ekarra» fiili «ekerre» şeklini geçmektedir; krs. el-Buhârî, III, s. 211; Mısır 1323 baskısı.

(9) Ebu Yusuf'un Kitabü'l - Harac'ını şerheden er - Rahabî, (I. 357), «mal- kelimesini bostan ve akar diye açıklar. Bu husus, Hayber topraklarında Sahâbî'nin hissesi bulunduğunu gösterir. Hayber fethinden sonra Hz. Peygamber, savaşta ele geçen Hayber topraklarını, ganimet âyeti hükümlerine göre, sahâbiye taksim etmiştir. Abdülaziz b. Muhammed er - Rahabî, Fikhu'l Mulûk ve Miftâhu'r - Ritac el - Mursad alâ - Hizâneti Kitâbi'l - Harac, nşr. A. Ubeyd el - Kubeysi, I-II. Bağdad 1973-5; Ebu Yusuf'un Kitabü'l - Harac'ını bu şerhde yer alan metinden kullandık. Türkçe tercüme: Ali Özek İst. 1970.

(10) Ensar'dan Muzahhir'in öldürülmesi için bkz. el - Vâkıdî, Kitâbü'l - Mağâzi, neşr. M. Jones, London, 1966, 716-7; İbn Hibban, Kitâbü's - Sikât, II, 145, Necef, 164; İbnü'l - Esir, Usdü'l - Ğâbe fî Marifeti's - Sahâbe, nin 20. yılda olduğu belirtilmektedir; ayrıca bkz. el - Yakubî, Tarih, II, 145, Necef, 164; İbnü'l - Esir, Usdü'l - Ğâbe fî Marifeti's - Sahâbe, IV, 375, Tahran, 1280; İbn Hacer el - İsbâbe fî Temyizi's - Sahabe, VI, 135, Kahire, 1970-72

Hız. Ömer onların bu davranışlarıyla Abdullah b. Ömer'e karşı girişilen suikast teşebbüsünü bir arada değerlendirip bu karara varmıştır.

Diğer taraftan, kaynaklarda, Hız. Peygamber zamanında, Hayber'de, bir başka sahâbinin daha suikast sonucunda öldürüldüğünü görmekteyiz. Yine Ensar'dan Abdullah b. Sehl, Hayber'de öldürülmüş ve Hız. Peygamber kendilerinden diyet ödemelerini istemiştir. Ancak Yahudiler bu öldürülmeden haberleri olmadığını, «yemin» ederek Hız. Peygamber'e bildirmişlerdir. Hız. Peygamber de, Abdullah b. Sehl'in ailesine beytu'l-mâl'den diyet ödemiştir¹¹.

Buhârî'de yer alan bir hadîse göre, Hız. Ömer Yahudileri Hayber'den çıkarmaya karar verince, Ebu'l-Hukayk oğullarından bir Yahudi, Hız. Ömer'e şöyle demiştir: «Ey Mü'minlerin emiri! Bizi çıkarmak mı istiyorsun? Halbuki bizi Hayber'de Muhammed bırakmıştır. O bizi yarıcılıkla topraklarımızda çalışmamızı şart koşturmuştur.» Bunun üzerine Hız. Ömer: «Sen beni, Resûlullah'ın S.A.V. şu sözleri söylediğini unuttu mu sanırsın? Vaktiyle Resûlullah sana 'ileride Hayber'den çıkarılıp, kuvvetli deven, seni sürüklediği zaman hâlin nasıl olur?' buyurmuştu, diye cevap verdi.» Yahudi buna karşılık: «O söz, bana Ebu'l - Kâsım tarafından ufak bir latife olarak söylenmişti» diye karşılık verince Hız. Ömer: «Ey Allah'ın düşmanı yalan söylüyorsun!» dedi ve onları yerlerinden çıkardı¹².

Bir taraftan Suriye yolu üzerinde bulunması dolayısıyla, diğer taraftan zirâî ortaklığın tabii sonucu olarak Hayber, Müslümanlar için devamlı bir uğrak yeri idi. Hız. Ömer, Hayber'de ortaya çıkan bu şekildeki öldürme ve suikast olaylarını bir arada değerlendirerek Yahudileri buradan çıkarmaya karar vermiştir. Yukarıda ele aldığımız veba salgını ile zirâî ortaklığın feshedilmesine imkân veren yeterli insan gücünün Müslümanlar elinde toplanmış olmasını da birlikte düşürsek, Hız. Ömer'in Yahudileri Hayber ve çevresinden çıkarmasının sebepleri açıkça ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, Hayber savaşından sonra, Yahudileri yarıcılık karşılığında yerlerinde

(11) el - Vâkidi, 713-5; İbn Hişam, II, 354, Nşr. M. es - Sakkâ ve arkadaşları, Kahire, 1955

(12) el - Buhârî, VII, 140-2.

birakan Hz. Peygamber'in «istediğimiz sürece sizleri burada bırakırız» şeklindeki sözleri, Hz. Ömer'in bu sürgün kararı için önemli bir gerekçe olmuştur¹³.

Şimdi bu sürgünün nasıl gerçekleştirildiğini ve özellikle Hayber ve çevresindeki toprakların durumunu görelim. Hz. Ömer, «kimin Hayber'de malı varsa alsın» diyerek Hayber savaşına katılan ve kendisine ganimet hissesi düşmüş olan sahâbî'yi, topraklarına ve hurmalıklarına sahip olmaya çağırmıştır. Bu husus bize, Hayber topraklarının ganimet statüsüne göre, bu gazveye iştirak etmiş sahâbî'ye dağıtılmış olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Diğer taraftan Hayber'de sulhle ele geçen kaleler ile özellikle Fedek toprakları için, ayrı bir uygulamanın söz konusu olduğunu görmekteyiz.

Hz. Ömer, Hayber topraklarının taksimini gerçekleştirmek ve Yahudilerin yurtlarından ayrılmalarını kontrol etmek üzere, yanında birkaç kişiyle birlikte bizzat Hayber'e gitmiştir. Savaşla alınan topraklarla sulhle alınanları ayrı ayrı belirlemiş ve herkesin hissesini vermiştir. Bu arada Hz. Peygamber'in hanımlarını, toprak veya gelirini almakta serbest bırakmıştır. Bir kısmı toprağı, diğerleri de gelirini almaya karar vermişlerdir.

Hz. Ömer aynı şekilde Vâdi'l - Kurâ ve Fedek'in de dağıtımını yapmıştır. Fedek toprakları sulhen ele geçtiği için, buranın toprak ve hurmalıklarının yarısının kıymetini tesbit ettirmiş ve adaletle fiat biçirmiştir. Belirlenen bu parayı Hz. Ömer, altın, gümüş, deve ve deve semeri şeklinde Fedekli Yahudilere ödemiştir. Kaynaklar, Hz. Ömer'in Hayber'deki toprak ve hurmalıklar için bu şekilde bir uygulamaya gitmediğini ve onları karşılıksız olarak yerlerinden sürdüğünü ifade etmektedirler. Ancak Hayber'deki Yahudilerin ellerindeki mahsulün kıymetinin kendilerine ödendiğini görüyoruz¹⁴. Hayber'deki sulhle ele geçen kalelere de Fedek gibi davranılması gerekirdi; ancak buna dair herhangi bir kayıt, rivayetler arasında yer almamıştır.

(13) Abdullah b. Ömer'e yapılan suikast ve diğer olaylar hk. bkz. Ebu Yusuf, 355-7 (T. 93); el - Vâkıdî, 716-7; İbn Hişam, II, 357; el - Buhârî VII, 163, VIII, 139-140; Muslim, V, 67-8 İbn Hibban, II, 222; el - Belâzurî, 25-27, 32, (T. I, 40, 43, 49); İbn Kesir, el - Bidâye ve'n - Nihâye, IV, 219, Beyrut 1966

(14) el - Buhârî, VIII 140-1; krs. A. Şafak, İslam Arazi Hukuku ve Tatbiki, 86, İst. 1977

Hız. Ömer'in Hayber ve çevresindeki bu uygulaması, bir taraftan, Hız. Peygamber zamanında bu topraklardan savaşıla ele geçenlerinin ganimet statüsüne tabi tutulmuş olduğunu göstermekte; diğere taraftan da Fedek uygulamasının açıkça gösterdiği üzere, s u l h e n ve a n v e t e n ele geçirilen topraklar için farklı statülerin bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Hayber ve çevresinden sürülen Yahudilerin, İslâm devleti hududu dışına çıkarılmadığını ve yalnızca, bir bölgeden başka bir yere yerleştirilmiş olduklarını; bu durumun, zimmi hukukunun ihlâli şeklinde anlaşılması gerektiğini burada belirtmek gerekiyor. Müslüman yazarların rivayetlerinden ortaya çıkan yukarıdaki gerekçeler, Hız. Ömer'in verdiği kararın doğruluğunu ve yapılan anlaşmaların ihlâli şeklinde tezahür eden olaylar karşısında, onun, çok da ağır olmayan bir sürgün cezası uygulamış bulunduğunu göstermektedir¹⁵.

Necran'daki Hristiyanların Kûfe Taraflarına Sürülmesi

Hız. Ömer, Necran'daki Hristiyanları da Kûfe yakınındaki bir bölgeye çıkartmıştır¹⁶. Kaynaklar, Necranlı Hristiyanla-

(15) Hayber'deki toprakların dağıtımı ve Fedek uygulaması hk. bkz. el - Vâkıdî 718-21; İbn Hişâm, II. 357-8; Yahya b. Âdem, el - Harac, 39-40 (m. 97-8) Kâhire 1347; Ebu Ubeyd, Kitâbu'l - Emval, 16-8, nşr. H.M. Herâs, Kâhire 1968; Muslim, 5.66; el - Belâzuri 25, 27-8, 32-3, 36-7 (T. I. 41, 43-5, 49-51, 55-6); el - Yakubî, II. 145; Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, 28, 198. Kemal Kuşçu ter. İst. 1963; el - Tantavi, Ahbâru Omer, 206-9, Dimesşk 1959; el - Mevdudi, İslâm'da Toprak Mülkiyeti, M. Yaşar Şahin ter. İst. 1972, s. 64-9, A. Şafak, 88.

Hayber'in fethi hicretin 7. yılında gerçekleşmişti. Gayr-i Müslimlerden cizye alınmasını emreden âyet (Tevbe, 29) ise, 9. hicret yılında nâzil olmuştur. Cizye âyetinin nâzil olmasından sonra, Hayberli yahudilerden cizye alınmasına dair bir karara kaynaklarda rastlayamadık. Kaynaklarda, Hayberli yahudilerin yeni yerleştikleri bölgelerde, cizye ve harac olarak vergi verip vermedikleri de belirtilmemiştir. Hız. Peygamber in kararlaştırdığı «yarıcılık» şeklindeki düzenin yeni yerleşim bölgelerinde devam ettiğini düşünemeyiz. Ancak cizyeden muaf tutulmalarını gerekirdi. Miktarı da, belki de Suriye'deki gayr-i müslimlerden alınan kadardı.

(16) Hayberlilerle aynı yılda (20/640). Bazı kaynaklarda, Necran halkının, Hız. Ömer'i ata binerken bacağının açılması üzerine gördükleri siyah beninden, kendisinin onları yurtlarından çıkaracağını bildikleri rivayet edilmektedir. Bkz. İbnu'l - Cevzi, Ömer b. el - Hattab, 5, Kahire, 1924

rın bu yeni yerleşim bölgesine, eski yurtlarının ismini verdiklerini ve Irak Necran'ı veya Necraniye denildiğini söylemektedirler¹⁷. el-Belâzuri, Necranlı Hıristiyanların bir kısmının Şam taraflarına gittiğini, ayrıca bu bölgedeki Yahudilerin Hıristiyanlara bağlı olduğunu ve onlar gibi yerlerinden çıkarıldıklarını rivayet etmektedir¹⁸.

Hız. Ömer, daha önce Hız. Peygamber'le anlaşma yapmış olan¹⁹ ve Hız. Ebubekir'le²⁰ de bu anlaşmalarını yenileyen Necranlı Hıristiyanları topraklarından sürüp Kûfe taraflarına niçin çıkarmıştır? Kaynakların incelenmesi sonucunda Necranlıların bu bölgeden çıkarılmaları ile ilgili olarak, üç ayrı sebep tesbit etmiş bulunuyoruz.

Ebu Yusuf'un belirttiğine göre Hız. Ömer, Necranlı Hıristiyanların, askeri gayelerle silâh ve at gibi savaş malzemeleri toplamalarından, Müslümanlara kötülük yapmaları ve zarar vermelerinden korkmuştur. Bundan dolayı, onları yerlerinden çıkartmış ve Irak Necran'ına yerleştirmiştir²¹.

Ebu Ubeyd ve İbn Sa'd ise çok farklı bir sebep ileri sürmektedirler. Onların haberine göre Hız. Ömer Necranlı Hıristiyan-

(17) Yâkut, Mu'cem, V, 269-270, müellif burada Necranlıların bu yeni yerleşim bölgesinin, Kûfe civarında Nehr-i Ebân isimli bir yer olduğunu; burayı, daha önce Kısralardan birinin, Eban isimli bir kadına ikta' olarak verdiğini; bunun kocasının bu verimli toprakları sulamak üzere nehir açtığını ve bu nehre, karısının adını verdiğini; bu kadının çocuklarının, İslâmiyetin ortaya çıktığı sırada bu toprakları işlediklerini ve Necranlıların buraya yerleştiklerini anlatmaktadır.

(18) el-Belâzuri, 78 (T. I, 109); ayr. bkz. et - Taberi, I, 2595 (T. IV, 178); İbnü'l-Esir, II, 569. Hız. Peygamber'in Necranlı Hıristiyanlarla yaptığı anlaşmada, bu bölgede Yahudilerden hiç söz edilmemişken, bu sürgün esnasında, bölgede onların varlığından bahsedilmektedir.

(19) Bu anlaşma metni için bkz. Hamidullah, Mecmûatu'l - Vesâiki's - Siyâsiyye, 140-6. Beyrut 1969.

(20) Aynı eser, 158-9.

(21) Ebu Yusuf, I, 485 (T. 129). Ayr. bkz. el - Belâzuri, 78 (T. I, 109); Şibli (s. 391), 40 bin askerin silahlandığını yazmaktadır; oysa bu sayı, onların nüfusu için zikredilmiş olup, asker sayısı hakkında kaynaklar rakam vermemektedir. Bkz. el-Belâzuri, 79 (T. I, 111); Şibli Numani, Hazret-i Ömer, Ömer Rıza ter. İst. 1927.

ları, Hz. Peygamber'le yaptıkları anlaşmanın bir şartını ihlâl ettiklerinden dolayı, yerlerinden çıkartmıştır. Bu, onların ribâ yememeleri şartıydı. Onlar, Hz. Ömer zamanında «ribâ» yemeye başlamış olup, anlaşmanın bu hükmünü ihlâl ettiklerinden, Kûfe taraflarına sürülmüşlerdir²².

Yukarıdaki haberleri zikreden el-Belâzuri, Necranlıların sürülmesi hakkında çok farklı bir gerekçeye daha eserinde yer vermiştir. Buna göre, Necranlıların sayısı 40 bine ulaşınca, bir birlerini kıskanmışlar ve Hz. Ömer'e gelip, «Bizi Necran'dan çıkart» demişlerdir. Necranlıların Müslümanlara kötülük yapmasından korkan Hz. Ömer, onların bu isteğini fırsat bilip, onları topraklarından çıkartmıştır. Daha sonra pişman olan Necranlılar, Hz. Ömer'den bu kararından vazgeçmesini istemişlerse de Halife, bunu kabul etmemiş ve kendilerini, Necran'dan çıkartmıştır²³.

Bu üç sebepten, acaba hangisi, Hz. Ömer'in kararına esas teşkil etmiştir? Bunu anlamak ve tesbit edebilmek oldukça güçtür. Ancak, el-Belâzurinin, Necranlı Hıristiyanların kendi aralarında ihtilâfa düşerek birbirlerini kıskanmaları sonucu, yurtlarından çıkarılmalarını Hz. Ömer'den istemeleri pek mantıki görünmemektedir. Hz. Peygamber'le yaptıkları anlaşmada, «ribâ» yememeleri şartının ihlâl edilmesi, önemli bir gerekçedir. «Ribâ» ile uğraşan ve anlaşma şartlarına uymayan «materyalist-kapitalistlerin»²⁴, bu sürgünün vukûunda önemli bir unsur olduklarını kabul etmek gerekiyor. Ancak bir toplumda, «ri-

(22) Ebu Ubeyd, 274, 275-6; İbn Sa'd, I, 358; el - Belâzuri, 184-5 (T. I, 251).

Ribâ ile ilgili anlaşma için bkz. Hamidullah, Vesâik, 140-6; M. Fayda İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı, 29-34; Ank. 1982.

(23) el - Belâzuri, 79 (T. I, 111); İbnu'l - Esir, II, 294; el - Hindi, Kenzu'l - Um mâl, II, 303.

Hz. Ömer'in Necran'da bir bölge olan Ru'âş halkına yazdığı mektup ile çıkarılmalarının bir ilgisini belirleyemedik. Ayrıca, mektubun muhtevası ile diğer gelişmelerin ilgisini de kuramadık. Bu mektup için bkz. Ebu Ubeyd, 145; el - Bekri, Mu'cem, Ruâş mad. II, 660; İbn Kayyım, Ahkâm, 180; Hamidullah, Vesâik, 159 - 160.

(24) Hamidullah, İslâm Peygamberi I,416; Fattal (s. 35) bu hususun doğru olamayacağını, çünkü anlaşma şartını ihlâl ettikleri kabul edilirse, onlara yeniden «zimme» verilmemesi gerekirdi; halbuki Hz. Ömer, onlara yeniden «zimme» vermiştir, demektedir.

bâ»yı kullananların ekseriyeti teşkil etmedikleri ve Hz. Ömer'in onları zimmi statüsünde tutarak yerlerinden çıkarmasını düşünürsek, Ebu Yusuf'un ileri sürdüğü gerekçenin, Hz. Ömer'in kararına esas teşkil ettiğini kabul etmek gerekir. Nitekim Cevad Ali, Hz. Ömer'in, Hıristiyanların, İslâmiyetin Arabistan'da yayılmasında bir tehlike teşkil ettiklerini gördüğü ve Rum (Bizans) ve Habeşlilerin teşvikiyle Müslümanlara karşı ayaklanmalarını önlemek için, Necranlıları yerlerinden çıkarttığını söylemektedir²⁵.

Hz. Ömer'in Necranlı Hıristiyanların hepsini yerlerinden çıkartmamış olduğunu ve bu bölgede, bazı Hıristiyan ve Yahudi unsurların bırakıldığını görüyoruz. Bu noktaya ilerde tekrar dönmek üzere, şimdi Hz. Ömer'in bu sürgünü nasıl uyguladığını ve konuyla ilgili diğer haberleri ele alalım.

Hz. Ömer, Necranlıları yerlerinden çıkarırken, onların gayr-i menkul ve menkul mallarını satın almak suretiyle mağdur olmalarını önlemiştir²⁶. Böylece Hz. Ömer, s u l h e n teslim olan Fedek ve Necran halklarının, bu sürgünden daha az zarar görmelerini temin etmiştir. Ayrıca o, Necran'dan sürülen halka ve yeni yerleşim merkezindeki valilere aşağıdaki mektubu göndermiştir :

«Bu, Mü'minlerin Emiri Ömer'in Necran halkına yazdığı e m â n'dır. Resûlullah ve Hz. Ebu Bekir'in yazdıklarına bir vefakârlık olarak, onlardan (Necran'a) giden herhangi bir kimse, Allah'ın emânındadır ve Müslümanlardan hiç kimse ona bir zarar vermez. Şam ve Irak valilerinden herkim Necran'a uğrarsa, onlara geniş topraklar versin²⁷. Onların bu topraklardan elde edecekleri şeyler, kendilerine Allah rızası için ve eski topraklarına karşılık olmak üzere, sadakadır. Onlar bu top-

(25) Cevad Ali, Tarihu'l - Arab kable'l - İslâm, VI, 80-1, Bağdat, 1950-9.

(26) el - Belâzuri, 79 (T. I, 110-1); el - Hindî, Kenzu'l - Ummâl II, 303; Yâkut, Mu'cem, Necran mad., V, 269; Berchem, La Propriété Terriotriade, 18, Genève 1888.

(27) Kaynaklarda farklı kelimeler yer almıştır. Bazısı «Harsi'l - Ard», bir kısmı «Harîbi'l - Ard»,; İbn Sa'd ve el - Belâzurî'deki rivayetlerde ise «Cerîbi'l - Ard» şeklindedir. Biz bu sonuncu metni esas aldık ve «toprağın ceribinden onlara çokca versin» şeklindeki metni yukarıdaki gibi çevirmeyi tercih ettik; kaynaklar için bundan sonraki nota bakınız.

raklardan elde ettikleri şeyler için, hiç kimseye bir şey veremeyecektir. Müslümanlardan herhangi bir kimse, onlara zulmeden birine rastlarsa, kendilerine yardım etsin; çünkü onların zimmesi vardır.»

«Onlar, ödemekle mükellef buldukları cizyelerinden, yeni yerlerine geldikten itibaren, 24 ay muaf tutulmuşlardır. Onlar, ancak kendi imal ettikleri bezden vergi ödeyeceklerdir. Onlara zulüm yapılmayacak ve fazla fiyatla bir şey satılmayacaktır»²⁸.

Hız. Ömer'in bu mektubu, çok önemli esasları içine almaktadır. Bir taraftan Necranlıların zimmesi yenilenmekte, diğer taraftan yeni yerleşim merkezindeki valiye bazı hususların yerine getirilmesi emredilmektedir. Bunlara göre:

—Hz. Peygamber ve Hz. Ebubekir'in ahidlerine bağlılık ve Necranlı Hıristiyanlara, Müslümanlarca zarar verilmemesi açıklığı kavuşturulmaktadır.

—Küfe ve Şam taraflarındaki valilerden, Necranlılara geniş ve verimli topraklardan vermeleri emredilirken, toprak gelirlerinden harac veya başka isim altında bir vergi alınmaması da hatırlatılmaktadır.

—Hz. Peygamberle yaptıkları anlaşmada belirlenen 2000 takım elbisenin, yine eskisi gibi, ödenmeye devam edilmesinin istenildiği zimmen ifade edilirken, kendilerinden bu verginin, 24 ay yani iki sene alınmamasına karar verilmek suretiyle yeni yerleşim bölgelerine yerleşmeleri ve eski

(28) Bu mektubun metnini, Ebu Yusuf'un bizim kullandığımız baskısını esas alıp bazı değişikliklerle çevirdik; bkz. Ebu Yusuf, I, 485-7 (T. 129); Ebu Ubeyd, 274; İbn Sa'd 358; el - Belâzuri, 78, 79 (T. I, 109, 110); Kudâme b. Cafer. Kitabu'l-Haraç 110 a, Köprülü ktb. Nu. 1076; Hamidullah, Vesâik, 160-I; bu son eserde metnin farklı ibarelerine işaret edilmiştir.

Seyf ise rivayetinde bazı farklı haberlere yer vermiştir. Bunların bir kısmı ilgi çekicidir. Buna göre Necranlılar, gidecekleri memleketi kendileri seçmiştir; ayrıca onlar çıkarılırken, toprakları ölçülmüş ve yeni yerleştikleri yerde, kendilerine aynı miktar toprak verilmiştir (et - Taberi, 2162, 2165 (T. III, 444-5, 448). Görüldüğü üzere Seyf'in rivayeti, olayı daha açıklar ve diğer kaynakları destekler şekildedir. Özellikle toprağın ölçülmesini belirtmesiyle, bizim esas aldığımız «Ceribi'l-Ard» ibaresi arasında çok yakın bir ilgi bulunmaktadır.

bkz. İbnu'l—Esir, II. 433.

yerlerinden ayrılmanın ortaya çıkardığı çeşitli güçlüklerin önemli ölçüde telâfi edilmesi hususlarına dikkat edilmiştir.

Necran ve Hayber'deki gayr-i müslimlerin yurtlarından çıkarılmalarıyla ilgili gelişmeleri burada tamamlarken, Hz. Peygamberin konuyla ilgili hadisine geçmek istiyoruz. Gerçi, gayr-i müslimlerin Hayber ve çevresiyle Necran'dan çıkarılmaları, her iki bölgeye ait ayrı ayrı ele aldığımız rivayetlerden sonra, açıklığa kavuşmuştur. Ama, gerek konuyla ilgili yukarıdaki kaynaklarda, gerekse Hadis külliyyatında, Hz. Ömer'in bu kararına gerekçe olmak üzere rivayet edilmiş olan hadisi de burada ele almamız gerekiyor. Bu hadis dolayısıyla ki bu konu, geniş boyutlar kazanmış ve özellikle müstesrikler çeşitli yorumlar yapmışlardır. Birkaç metin şeklinde rivayet edilen bu hadisin varyantlarını, sıra ile ele alalım: «Hz. Peygamber son konuşmalarında şöyle buyurmuştur: Hicaz halkından Yahudiler ile Necranlıları Arap yarımadasından çıkarınız...»²⁹

Hadisin bir diğer metni şöyle rivayet edilmiştir: «Hz. Ömer, Resûlullahın şöyle buyurduğunu söylemiştir: Yahudileri ve Hıristiyanları Arap yarımadasından muhakkak çıkaracağım; tâ ki orada yalnızca Müslüman bırakacağım»³⁰.

Yahudi ve Hıristiyanların beraberce zikredildiği bu iki ayrı hadisten başka, yalnızca Yahudilerin ve Hıristiyanların, çıkarılmalarına ait olmak üzere de bazı rivayetlere yine Hadis külliyyatında yer verildiğini görmekteyiz. Yahudilerin çıkarılması hakkında: «Hz. Peygamber, Hicaz Yahudilerini, Arap yarımadasından çıkartınız buyurmuştur.»³¹. Necran Hıristiyanları için de: «Hz. Peygamber, Ey Ali! Benden sonra şayet idareyi yüklenirsen, Necran halkını Arap yarımadasından çıkart» buyurmuştur³².

(29) Ahmed b. Hanbel, Musned, Hadis nu 1691, 1694, 1699; Ebu Ubeyd, 144; Darimi, Sunen, s. 331; son iki kaynakta hadis «Yahudileri Hicaz'dan, Necran halkını Arap yarımadasından çıkarınız» şeklinde rivayet edilmiştir.

(30) Muslim, V, 400-1; Ebu Ubeyd, 143; Abdurrezzak, VI, 54; Ahmed b. Hanbel, Musned, Nu: 201, 215; 219; İbn Hibbân, Kitabu's - Sıkât, II, 222 ayrıca Ebu Davud ve Tirmizî de bu hadisi rivayet etmiştir.

(31) Ebu Ubeyd, 142; Tayalisi, Musned, s. 31.

(32) Ahmed b. Hanbel, Musned, Nu.: 661; Abdurrezzak, VI, 58; ayrıca bkz. İbn Kayyim, Ahkâm, 178-9.

Hiz. Ömer'in Hayber'deki Yahudilerle Necranlı Hıristiyanları yerlerinden çıkarmasıyla ilgili olarak bir başka hadis daha kaynaklarımızda rivayet edilmiştir. Bu hadisin, «Arap yarımadasında iki din bir arada olmayacaktır»³³ veya «Arap toprağında (veya Hicaz toprağında) iki din bir arada olmayacaktır»³⁴, şeklinde iki ayrı metni bulunmaktadır.

Hiz. Peygamber'den rivayet edilen bu hadisler ile, Hiz. Ömer'in Hayber ve çevresindeki Yahudilerle Necranlı Hıristiyanları yerlerinden çıkartması arasında nasıl bir ilgi kurulabilir? Bazı kaynak ve araştırmalarda, Hiz. Ömer'in, gayr-i müslimleri, Hiz. Peygamber'in bu hadislerine dayanarak yerlerinden çıkartmış olduğu görüşü ileri sürülmüştür. Yahudi ve Hıristiyanların Arap yarımadasından çıkartılmasının veya yine Arap yarımadasında İslâmiyetten başka dinin kalmamasının emredildiği bu hadislerin, Hiz. Ömer'in yukarıda ele aldığımız gayr-i müslimleri yerlerinden çıkarmasıyla ilgisini oldukça şüpheli görmekteyiz. Bu görüşümüzü bazı olayları ele almak suretiyle ortaya koymak istiyoruz.

Şayet Hiz. Peygamber'in bu yönde bir emri olsaydı, Hiz. Ömer'den önce Hiz. Ebubekir'in bu emri yerine getirmesi gerekirdi. Hiz. Ebubekir'in Usâme ordusunu Suriye taraflarına göndermesindeki hassasiyetini ve Hiz. Peygamber'in emrini uygulamasındaki kararlılığını biliyoruz. Diğer taraftan Ridde harpleri dolayısıyla bu emrin yerine getirilmesinin Hiz. Ebubekir zamanında mümkün olamadığını kabul etmek imkânsızdır. Çünkü Hiz. Ebubekir zamanında, gerek yalancı peygamberlerin, gerekse zekât vermek istemeyen bazı kabilelerin başlattıkları isyanlar bastırılmış ve Müslümanlar Irak ve Suriye fetihlerine Hiz. Ebubekir zamanında başlamışlardır. Ayrıca Hiz. Ebubekir, Necranlı Hıristiyanlarla yapılan anlaşmayı yenilemiş ve kendileriyle yeni bir anlaşma imzalamıştır³⁵.

Üzerinde durulması gerekli diğer önemli bir nokta da, Hiz. Ömer zamanında bu tehcir emrinin hemen yerine getirilmediği ve bu kararın Hicretin 20. yılında verilmiş olduğudur. Bu

(33) Ebu Ubeyd, 143; el - Belâzuri, 31 (T. I, 48); et - Taberi, I, 2162 (T. III, 445); İbn Kesir, IV, 219-220; ez - Zeylâi, Nasb, 454-5; ayrıca bkz. İbn Hişam II, 665.

(34) Abdurrezzak, VI, 53, 54, 56, 57-8, el - Belâzuri, 79 (T. I, 110-1).

(35) Bkz. Hamidullah, Vesâik, 158-9.

duruma göre, Müslümanların, Arap Yarımadası dışında, Sasani ve Bizans İmparatorluklarına karşı elde ettikleri başarılı savaşlardan önce, yerlerinden çıkarılmaları Hz. Peygamber tarafından emredilen bu gayr-i müslimleri unutmamaları gerekmez miydi?

Hz. Ömer'in, gayr-i müslimleri yerlerinden çıkartmasına ait kararın bu hadislerle ilgisi bulunmadığını ileri sürerken, görüşümüzü teyid eden ve yukarıdaki kaynaklarda üzerinde hiç durulmamış olan bir hususu da burada belirtmek gerekmektedir. Şöyle ki Hz. Ömer, Necranlı Hıristiyanları Kûfe taraflarına sürüp çıkartırken, az sayıda da olsa³⁶, bir kısım gayr-i müslimi yerlerinde bırakmıştır. Biz bu hususta, iki coğrafyacının verdiği bilgi ile, III. Hicri yüzyılda, Yemen ve Necran'da siyasi mücadelelere girişmiş olan Zeydilerden İmam Yahyâ'nın faaliyetleri hakkında tarihçilerin verdikleri bazı haberlere sahip bulunmaktayız. Bu haberlere göre Necran'daki gayr-i müslimlerin varlıklarını devam ettirdikleri Hz. Ömer'in onların hepsini yerlerinden çıkartmamış olduğu anlaşılmaktadır. Şayet Hz. Peygamber, Necranlıların çıkartılmasını veya Arap yarımadasında iki dinin bir arada bulunmayacağını emretmiş olsaydı, Hz. Ömer'in bunların hepsini yerlerinden çıkartması ve hiçbir gayr-i müslimi orada bırakmaması gerekirdi³⁷.

(36) Az sayı da Necranlıların yerlerinde bırakılmış olduklarını ifade ederken onların, Hz. Peygamber zamanında kararlaştırılan 2000 elbise ödemeye devam etmelerini göz önüne alıyoruz. Buna göre Necranlıların büyük bir ekseriyetinin yerlerinden çıkmış olduklarını kabul etmek gerekiyor. Ancak burada, Hz. Osman zamanında, Necranlıların ödeyecekleri 2000 elbise yerine 200 elbise eksiltilerek, 1800 adet elbise alınmasının kararlaştırılmasını, bazı Hıristiyan Necranlıların Yemen Necran'ında kalmış olmalarının bir sonucu olduğunu da düşünebiliriz. Bu husus ve Necranlıların ödedikleri cizye miktarındaki daha sonra yapılan değişiklikler için bkz. Ebu Yusuf, I, 487-9 (T. 129-130). Burada Ebu Yusuf, indirilen elbise sayısını 30 olarak zikretmektedir; Ebu Ubeyd, 274; el - Belâzuri 78 vd.; (T. I, 109 vd.); Hamidullah, Vesâik, 165; Welhausen, Arap 142-3; er-Reyyis, 221-2; Fattal, 36.

(37) el - Bekri, Mu'cem, I, 12; müellif burada, Hz. Ömer'in Necran, Yemâme ve Bahreyn'den Yahudi ve Hıristiyanları çıkardığını yazmaktadır. İbnu'l - Mucâvir, Tarihu'l - Mustabsır, II, 209. Yazar eserinde, kendi zamanında, yani VII. Hicri yüzyılda, Necran'daki halkın, Yahudi, Hıris-

Hız. Ömer'in bu hâdislere göre hareket etmediğini bu şekilde ortaya koyarken, yukarıda ele aldığımız hadislerin çeşitli serh ve özellikle bazı fıkıh kitaplarında çeşitli yorumlarının yapıldığını burada hatırlatmak gerekiyor. Hız. Ömer'in uygulamasıyla, hadislerin anlamları arasındaki görünen uyumsuzluğun, «Cezîretu'l-Arab» (Arap yarımadası)ın hududunun tartışılmasını ortaya çıkardığını görmekteyiz. Ayrıca, Haremeyn'e (Mekke ve Medine) gayr-i müslimlerin sokulmaması şeklinde ortaya çıkan daha sonraki tartışmalarla bu hadislerin ilgisi üzerinde burada duracak değiliz³⁸.

Yukarıda anlamlarını ele aldığımız hadislerin sıhhati ve delâletleri üzerinde de daha fazla durmak istemiyoruz. Çalışma sahamızı çok aşan bu konuyla ilgili hadis külliyyatının yeniden incelenmesi ve konunun açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Yalnız, Arap yarımadası'ndan çıkarılan gayr-i müslimlerle ilgili olmamakla birlikte, Hız. Peygamber'in bir başka hadisini burada ele almak istiyoruz. Buna göre Hız. Peygamber, vefatı esnasında üç şeyin yerine getirilmesini istemiştir; bunlardan ilki «...müşrikleri Arap yarımadasından çıkarınız...» emridir³⁹. Gerçekten bu emrin yerine getirildiğini ve Arap ya-

tiyan ve Müslüman olduklarını ve her din mensubunun toplam nüfusun üçte birini teşkil ettiklerini haber vermektedir.

İmam Yahya b. Hüseyin (ölm. 325/937), Hicri 284 yılında Yemen'den ordusuyla hareket ederek Necran'a yürümüş ve Hıristiyan Necran halkıyla bir sulh anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşma metni ve İmam Yahya için bkz. Suleyman el-Küfi, Kitab Sireti İmam Yahya, s. 13a Ali Emîri Ktb. Arapça, Nu: 2464; el-Yemenî, Enbâu'z-Zemen fi Ahbâri'l - Yemen, 10-1; Ebu Zehra, el - İmâmu Zeyd 513; A. Moberg. Necrân, İ.A. 167.

İbn Nedim'in 377 yılında Necran'da bir Hıristiyan papası ziyaret ettiği hk. bkz. Cevad Ali, VI, 80. Bütün bunlar, bölgede gayr-i müslim unsurların varlıklarını asırlarca devam ettirdiğini açıkça göstermektedir.

(38) Bunlar için bkz. İbn Kuteybe, el - Maârif, 566-571; el - Mâverdi, 159 vd. (T. 188 vd.); Ebu Ya'lâ, el - Ahkâmu's - Sultâniyye, 195 - vd, Kahire 1966; eş - Şevkânî, Neyl, VII, 274 vd., Kahire 1297; İbn Hacer, Telhisu'l-Habîr 378-9, Delhi 1307; aynı yazar, Fethu'l - Bârî, VI, 103-4, Aynı Umdu't - Kârî, VII, 90-2, 194; İbn Kayyim, Ahkâm, 175, 191.

(39) el - Buhârî, VIII, 412-7; Ebu Ubeyd, 142; Abdurrezzak, VI, 57; ez Zeylâi, III, 455; İbnu'l - Esîr, II, 320; ayrıca krş. el - Buhârî, VII, 163; Müslim, V. 68-9; Ebu Ubeyd, 143.

rimadası'nda müşrik bırakılmadığını görmekteyiz. Hz. Peygamber'in bu vasiyeti veya emri, Hz. Ebubekir'in hilâfetiyle birlikte yerine getirilmiştir.

Sonuç olarak Hz. Ömer, Hayber ve çevresindeki Yahudilerle Necranlı Hıristiyanları yerlerinden çıkartırken, onların özel durumlarını göz önüne almış ve her iki bölgeyle ilgili kararını, ayrı ayrı gerekçelere dayayarak yerine getirmiştir. Ayrıca Hz. Ömer, Arap yarımadası'ndan, başka bir gayr-i müslim zümreyi de yerlerinden çıkartmamıştır. Özellikle Yemen, Bahreyn gibi gayr-i müslimlerin bulunduğu bölgelerde bu şekilde bir uygulamaya giriştiğini bilmiyoruz. Bu bakımdan yukarıda ele aldığımız hadislerin, Hz. Ömer'in bu uygulamasıyla bir ilgisi olduğunu söylemek oldukça zordur. Ulaştığımız bu sonuçtan sonra, konuyla ilgili rivayetlerden bir kısmını ele alıp bazı sonuçlara ulaşmış olan çeşitli araştırmacıların ve özellikle müsteşriklerin çeşitli iddialarını burada ayrı ayrı ele almak istemiyoruz⁴⁰. Hz. Ömer'in yerlerinden çıkardığı bu gayr-i müslimlerden başka bir zümreyi yerlerinden çıkarmadığını söylerken, bu hususun yalnızca Arap yarımadası için geçerli olduğunu belirtmek gerekiyor⁴¹.

(40) Çeşitli çalışmalar için bkz. Şibli, 379-380; Heykel, I, 103-5, II, 204-5; el - Akkâd, 430-1; Biltacı, 349-352; et - Tamavî, 376-380; Muhammed İzzet Derveze, Asru'n-Nebî, 757-9; M. Fayda, İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı, s. 34-39. Müsteşriklerin çalışmalarından bazı örnekler için bkz. Goldziher, Ehlülkitap, I. A. 208-9; Coussin de Perceval, I' Histoire des Arabes, III, 444; Fattal, 85-91; P. Hitti, I, 226; Yakub es-Sâlis, eş-Şuhedâul-Himyeriyyune'l - Arab, 123-6; Cheikho, en - Nasraniyye, 115; Caetani VIII, 51-56, X, 7-9.

(41) Suriye taraflarında Bizans ile hudut bölgesinde bulunan Arbesûs bölgesi halkının yerlerinden çıkarılmaları hakkındaki Hz. Ömer'in takındığı tavır da ilgi çekicidir. Bölgenin valisi Umeyr b.Sa'd, Hz. Ömer'e bu şehir halkının, Müslümanların askeri sırlarını düşmana bildirdiklerini; buna karşılık düşman hakkında kendilerine bilgi vermediklerini haber verir. Bunun üzerine Hz. Ömer, valisine şu emri verir: Onlar yerlerinden çıkarsa, kendilerine bir koyun yerine iki, bir inek yerine iki inek, yani her şeyin iki katını verirsin. Onlar bunu kabul etmezlerse, bir yıl süre tanır, sonunda Arbesûs'u yıkarsın. Onlar bu teklifi kabul etmediler ve bir yıl sonra bu şehir tahrip edilerek halkı sürülmüştür. Bu olay için bkz. Ebu Ubeyd, 246-7; el - Belâzurî, 185-6 (T. I, 252-4); Hamidullah, Vesâik, 383; Şibli, 390.